

РУСЛОВО-ЗАПЛАВНІ ПАРАДИНАМІЧНІ ЛАНДШАФТНІ КОМПЛЕКСИ ПОДІЛЛЯ

Річища та заплави сформувались і функціонують не виокремлено, а взаємодіють зі всіма структурними елементами басейнів річок Поділля як парадинамічні ландшафтні комплекси (ПДЛК). Поєднання руслового, заплавного, надзаплавно-терасового, схилового, плакорного та міжрічкового-недренованого типів місцевостей разом утворюють єдину парадинамічну систему орографічного типу. Взаємодія руслово-заплавного парадинамічного ландшафтного комплексу й прилеглих до нього ландшафтних комплексів (рис. 1) басейну річки здійснюється через внутрішні та зовнішні парадинамічні зв'язки (ПДЗ).

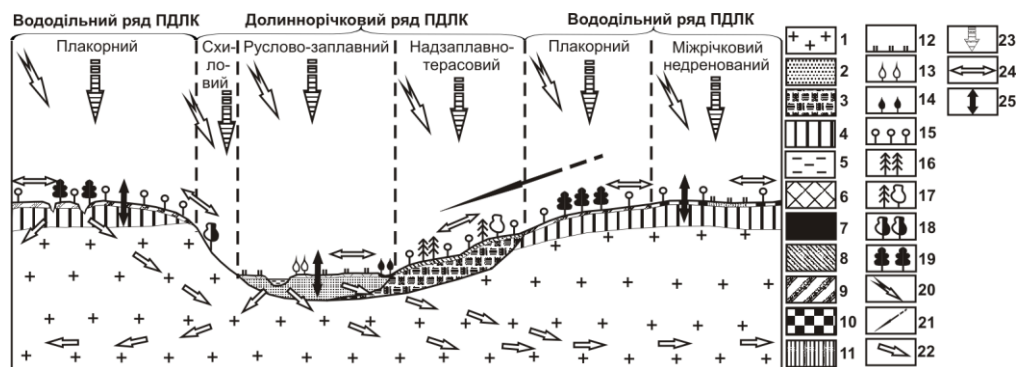

Рис. 1. Узагальнена схема взаємодії у парадинамічній системі «руслово-заплавний ПДЛК – прилеглі долинно-вододільні ПДЛК»

Ландшафтний профіль: 1 – корінні породи (граніти та гнейси); 2 – сучасні алювіальні відклади; 3 – флювіогляціальні піски й супіски; 4 – лесоподібні та покривні суглинки; 5 – поверхневі води (річка); 6 – заплавні лучні ґрунти; 7 – заболочені ґрунти й торф'яники; 8 – дерново-середньо- та сильно-підзолисті ґрунти; 9 – ясно-сірі й сірі лісові ґрунти; 10 – чорноземи опідзолені; 11 – перезволожені чорноземи (мочари); 12 – різнотравно-злакові луки; 13 – вербняки; 14 – чорновільшанники; 15 – агрофітоценози; 16 – сосново-ялинові ліси; 17 – сосново-широколисті ліси; 18 – байрачні ліси; 19 – широколисті (грабово-дубові) ліси. **Парадинамічні зв'язки. Зовнішні:** 20 – термічні; 21 – механічні; 22 – водні; 23 – суспільні. **Внутрішні:** 24 – біотичні; 25 – біокосні.

До зовнішніх ПДЗ відносяться вплив сонячної радіації на ландшафт (термічні), гравітаційний вплив вододілів на низинні комплекси русла та заплави (механічні), вплив поверхневих й ґрунтових вод на хімічний склад вод і живлення річок (водні), а також зв'язки зумовлені господарською діяльністю людей (суспільні). Спрямування цих зв'язків переважно одностороннє, тому їх зворотній вплив є незначним і ним можна знехтувати. Внутрішні ПДЗ проявляються у взаємодії живих і неживих речовин (біокосні) та між компонентами біоценозу (біотичні).

Прилеглі вододільні території отримують трохи менше тепла, ніж низовинні руслово-заплавні. За теплий період року різниця у сумах температур цих районів становить 35–500°C. Взимку з безлісних плакорів вітер здуває сніг у заплаву, заболочені ділянки якої характеризуються підвищеною вологістю і частими туманами.

У зв'язку з значною вертикальною диференціацією ландшафтів вододілів (340–320 м н.р.м.) і руслово-заплавного ПДЛК (220–180 м н.р.м.) зростає розвиток лінійної та площинної ерозії. Так, у межах Верхнього Побужжя інтенсивність площинного змиву на схилах з розораних земель становить від 5 до 20 т/га, а на окремих ділянках – до 50 т/га за рік. При цьому змивається шар ґрунту товщиною від 1,1 до 3,7 мм/рік. Схиліві та надзаплавно-терасові ПДЛК відіграють роль своєрідних «транзитних коридорів», через які в заплаву потрапляє еродований матеріал, що зумовлює замулення її поверхні й зниження рівня води у річищі.

Сучасна зарегульованість річищ Поділля та приток ставками й водосховищами зумовлює стабільний водний режим, що значно зменшує масо- та енергообмін між руслово-заплавним і прилеглими басейновими ландшафтними комплексами.

Зростаючий вплив господарської діяльності на обмін речовиною, енергією та інформацією робить суспільні ПДЗ одним з провідних чинників у функціонуванні парадинамічної системи «руслово-заплавний ПДЛК – прилеглі долинно-вододільні ПДЛК».

Біокосні зв'язки в ландшафтних комплексах річкового басейну проявляються через біологічний колообіг речовин, який охоплює ґрунт і представників рослинного й тваринного світу. Сукупність процесів фотосинтезу, дихання живих організмів, розкладу їх відмерлих решток та акумуляції делювіально-алювіальних відкладів зумовлює накопичення гумусу в заплавних ґрунтах. Біотичні зв'язки в першу чергу простежуються у трофічних ланцюгах живлення та міграціях тварин. Так, під час годування потомства лелека білий (*Ciconia ciconia* L.) може здійснювати до сотні перельотів за день від гнізда, яке розташовується на плакорі, до річища та заплави.

Знаходячись на різних висотних рівнях, руслово-заплавний ПДЛК і прилеглі долинно-вододільні парадинамічні ландшафтні комплекси характеризуються процесом підвищеного обміну речовини, енергії та передачі інформації. Між ними формується складна сукупність парадинамічних зв'язків, що разом утворюють натуральний ПДЛК «басейн річки».

Завдяки парагенетичним і парадинамічним зв'язкам натуральний руслово-заплавний ландшафтний комплекс є найбільш чутливим до діяльності людини в басейні річки та вразливим у випадку непередбаченого його господарського освоєння. Специфіка руслово-заплавного природокористування полягає в тому, що кожна конкретна місцевість або урочище залежить від суміжних (вище за течією річки) комплексів та одночасно в такій самій мірі діє на ті, які знаходяться нижче за течією.